

Comerciar a través dels Pirineus a l'època moderna. Una xarxa comercial entre Llenguadoc i Catalunya al segle XVII

Trading across the Pyrenees in the early-modern period. A commercial network between Languedoc and Catalonia in the seventeenth century

per Patrici Pojada

RESUM:

Aquest article s'interessa per les xarxes comercials transpirenèiques i transfrontereres del segle XVII a partir del cas de la que unia Tolosa a Catalunya. Tolosa exercia de centre de redistribució d'uns quants productes on anaven a abastar-se mercaders d'Alvèrnia i Llemosí que tenien botigues a Catalunya. Presentem, primer, els productes del comerç entre els quals destaquen grans categories com ara la llana o la sal, d'una banda, i els tèxtils, el peix i també els muls (amb la seva xarxa pròpia), d'altra banda. Després, els camins, els actors –mercaders emigrants– i el paper de Tolosa són posats de manifest per tal de dibuixar els lligams entre tots els elements que feien viure la xarxa i existir tot un espai.

PARAULES CLAU:

Muntanyes, fronteres, xarxes, comerç, migracions, història moderna.

Els mercaders i el comerç no són una preocupació recent de la historiografia modernista. Aquesta temàtica va donar lloc, des de fa temps, a investigacions que van marcar una època. No en podem fer ni un balanç ràpid, ja que la producció va ser abundant, però voldríem insistir sobre algunes fites que mostren l'evolució que van seguir els estudis sobre la qüestió comercial i la de les xarxes fins avui per tal de comprendre el marc en el qual ens situem.

ABSTRACT:

This article takes a look at transpyrenean and transborder commercial networks of the seventeenth century on the basis of the one linking Toulouse with Catalonia. Toulouse was, for some products, a centre of redistribution where merchants of Auvergne and Limousin who kept shops in Catalonia came to stock up. The article looks first at the goods thus traded, among which the most prominent were wool and salt, textiles, fish, and also mules, which had their own separate network. Next, it turns to the roads and the actors–migrant traders all–and, lastly, to the rôle of Toulouse itself.

KEY WORDS:

Mountains, boundaries, networks, trade, migrations, early-modern period.

En els anys 1950, el Centre de Recherches Historiques del que encara era la secció VI de l'École Pratique des Hautes Études (EPHE) a París,¹ va publicar, sota el mestratge de Fernand Braudel, nombrosos estudis dedicats al comerç atlàntic o mediterrani, i als actors, com els famosos Ruiz, per exemple, amb la ploma dels millors historiadors de l'època, com ara Henri Lapeyre, Pierre Chaunu, Fernand Braudel mateix i d'altres. La lectura dels títols publicats en aquest context indica ben bé el que tots aquests treballs tenien en comú: tenien interès per les grans places comercials, el gran comerç, a més marítim, que, des de la perspectiva de l'economia mundial, eren d'una gran rellevància. Més tard, seguiren les obres de Charles Carrière² sobre la Marsella del segle XVIII o de Paul Butel sobre Bordeus a la mateixa època.³ Observem, doncs, que l'interior de les terres era negligit i, no cal dir-ho, les muntanyes, de les quals Fernand Braudel deia que eren «un monde à l'écart des civilisations» que quedava «en marge, assez régulièrement, des grands courants civilisateurs», i fins i tot «la montagne repousse la grande histoire, ses charges et ses bénéfiques».⁴ Amb tot, el món terrestre no fou pas completament oblidat; pensem, per exemple, en l'important treball de Richard Gascon sobre el Lió del segle XVI, publicat al començament dels anys 1970.⁵ Però, una vegada més, era una gran plaça internacional, comercial i bancària que s'estudiava, dins l'Europa dels afers, on actuaven mercaders-banquers italians i una «aristocràcia» del negoci, tal com explicava l'autor. Cal no oblidar tampoc, els dos importants estudis anteriors de dos medievalistes –el primer molt lligat a Catalunya–, Philippe Wolff i Gilles Caster, que van fer sobre la Tolosa de la fi de l'edat mitjana i del començament de l'època moderna.⁶ L'interès d'aquestes dues obres va més enllà de Tolosa, i, en canvi, sorprèn una miqueta que les regions pirinenques i ibèriques hi apareguin tan marginades des del punt de vista comercial. En realitat, i malgrat alguns estudis dispersos de geògrafs i sociòlegs que no tractaven en especial de la qüestió comercial ni de la problemàtica transpirinenca o transfronterera,⁷ calgué esperar els anys 1980 i 1990 per veure sortir a la llum unes obres d'aquestes carac-

1. La secció VI de l'EPHE fou creada el 1947 com a secció de ciències econòmiques i socials. El 1975, esdevé l'EHESS.

2. C. CARRIÈRE, *Négociants marseillais au XVIIIe siècle. Contribution à l'étude des économies maritimes*, Marsella, Institut Historique de Provence, 1973, 1111.

3. P. BUTEL, *Les négociants bordelais, l'Europe et les Iles au XVIIIe siècle*, París, Aubier-Montaigne, 1974, 427.

4. F. BRAUDEL, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, París, A. Colin, tom 1, 1979 (1a ed., 1949), 30 i 36-37.

5. R. GASCON, *Grand commerce et vie urbaine au XVIe siècle. Lyon et ses marchands*, París-l'Haia, SEVPEN-Mouton, 1971, 999.

6. P. WOLFF, *Commerces et marchands de Toulouse (vers 1350-vers 1450)*, París, Plon, 1954, 710; G. CASTER, *Le commerce du pastel et de l'épicerie à Toulouse de 1450 environ à 1561*, Tolosa, Privat, 1962, 411.

7. Pensem, en especial, en la tesi de geografia de Michel CHEVALIER (*La vie humaine dans les Pyrénées ariégeoises*, París, Médecis, 1956, 1061) i en la del sociòleg Henri LEFÈVRE (*La vallée de Campan. Étude de sociologie rurale*, París, PUF, 1963, 224) que tenen ambdues un rerefons històric molt important. Podríem citar, a més, el treball pioner i fonamental del geògraf Henri CA-

terístiques. Des de fa menys de trenta anys, de cada banda dels Pirineus, algunes investigacions, molt sovint tesis doctorals d'història, van permetre de conèixer millor l'espai pirinenc, el seu comerç i les relacions de les quals la muntanya vivia. No podem, segurament, fer la llista de totes aquestes investigacions, però sí que citarem els llibres d'Annie Brives sobre la vall de Varètja (Barèges)⁸ i de José Ignacio Gómez Zorraquino sobre Aragó⁹ que iniciaren el moviment. Un decenni més tard, pareixien les tesis de Christian Bourret, treball general sobre el tema de la formació de la frontera en la llarga durada,¹⁰ d'Ana Mercedes Azcona Guerra, que estudia Navarra,¹¹ i la nostra amb relació a la Vall d'Aran.¹² En un altre àmbit, a la mateixa època, es publicaven dos llibres importants. Primer, Laurence Fontaine, historiadora especialista de la història de les muntanyes i de les migracions a l'Europa moderna sortia la seva *Histoire du colportage*.¹³ Després, Anna Radeff creava i desenvolupava l'interessant concepte d'*economia global* a partir del cas del comerç a les muntanyes de Suïssa, Savoia i Franc Comtat.¹⁴ Així, les muntanyes i els actors del comerç arribaven al centre de les preocupacions dels historiadors. Així també es va celebrar a Andorra, el 2003, un col·loqui internacional sobre la circulació de les mercaderies i les xarxes comercials pirinenques¹⁵ que pretenia fer una primera síntesi de les investigacions fins ara dutes a terme però sobretot la seva ambició era obrir-ne de noves. En el mateix marc, s'ha d'incloure la valuosa tesi d'Olivier Codina, que, a partir de la riquíssima documentació de la companyia Areny, d'Ordino, va reconstituir tota una part de les xarxes comercials que creuaven l'Andorra de l'època moderna i, per tant, va analitzar l'activitat comercial de les valls andorranes de la qual Areny d'Ordino n'era protagonista.¹⁶ També, s'em-

VAILLÈS («Une fédération pyrénéenne sous l'Ancien Régime. Les traités de lies et passeries», *Revue Historique*, 1910).

8. A. BRIVES, *Pyrénées sans frontière. La vallée de Barèges et l'Espagne du XVIIIe siècle à nos jours*, Argelers de Gasòst, Société d'Études des Sept Vallées, 1984, reedició Pau, Cairn, 2000, 223.

9. J. I. GÓMEZ ZORRAQUINO, *La burguesía mercantil en el Aragón de los siglos XVI y XVII (1516-1652)*, Saragossa, Diputación General de Aragón, 1987, 333 i *Zaragoza y el capital comercial. La burguesía mercantil en el Aragón de la segunda mitad del siglo XVII*, Saragossa, Ayuntamiento de Zaragoza, 1987, 163.

10. C. BOURRET, *Les Pyrénées centrales du IXe au XIXe siècle. La formation progressive d'une frontière*, Aspèth, Pyrègraph, 1995, 461.

11. A. M. AZCONA GUERRA, *Comercio y comerciantes en la Navarra del siglo XVIII*, Pamplona, Gobierno de Navarra, Departamento de Educación y Cultura, 1996, 626.

12. P. POUJADE, *Une vallée frontière dans le Grand Siècle. Le Val d'Aran entre deux monarchies*, Aspèth, Pyrègraph, 1998, 437.

13. L. FONTAINE, *Histoire du colportage en Europe, XVe-XIXe siècle*, París, Albin Michel, 1993, 334.

14. A. RADEFF, *Du café dans le chaudron. Economie globale d'Ancien Régime. Suisse occidentale, Franche-Comté et Savoie*, Lausana, Société d'Histoire de la Suisse Romande, 1996, 559.

15. J.-M. MINOUEZ i P. POUJADE (ed.), *Circulation des marchandises et réseaux commerciaux dans les Pyrénées (XIIIe-XIXe siècles)/Circulació de mercaderies i xarxes comercials als Pirineus (s. XIII-XIX)*, Tolosa, CNRS i Université de Toulouse-Le Mirail, col·lecció «Médiennes», 2005, 648.

16. O. CODINA, *De fer et de laine. Les vallées d'Andorre du XVIe au XIXe siècle*, Perpinyà, Presses Universitaires de Perpignan, 2005, 540.

marquen en aquest mateix conjunt, les nostres investigacions més recents sobre el món dels mercaders pirinencs i les connexions transpirinenques.¹⁷

Aquest article se centrarà en les relacions comercials transfrontereres en l'època moderna per via terrestre per entendre com podien funcionar les xarxes comercials en un espai amb característiques específiques. En efecte, el territori investigat era, a la vegada, muntanyenc i fronterer i, a més, l'estudiem en un context d'afirmació de les monarquies i de conflictes gairebé permanents, coses, totes elles, que podrien fer augurar relacions molt difícils i complicades. Precisem que no parlarem gaire de la conjuntura que ja vam tractar més i millor en diversos altres treballs.¹⁸ Per això, mirarem més particularment les relacions entre la capital del Llenguadoc, Tolosa, i Catalunya, en el segle XVII, el qual suposà, com se sap, unes transformacions importants per a les terres situades a cada banda de la frontera política. El nostre propòsit concernirà, sobretot, l'eix directe que unia Tolosa i Catalunya a través del País o comtat de Foix on les petites viles pirinenques d'Aix i de Tarascó jugaven un paper destacat. La visió que en tindrem serà més aviat *septentrional*, òptica assumida en aquest treball en la mesura que ens interessava veure dibuixar-se la xarxa a partir, precisament, dels actors que venien de nord dels Pirineus. Per facilitar l'exposició, veurem successivament dues parts, la primera sobre els productes que caracteritzaven el comerç a través del Pirineu i la segona dedicada als mateixos actors de les xarxes, o sigui, els mercaders, però també les viles que eren, d'alguna manera, protagonistes del que estudiem.

I. Els productes del comerç transpirinenc

Com se sap, la documentació pròpiament comercial i quantitativa de l'època moderna falta, sobretot a la nostra zona, i hem de recórrer a altres tipus de fonts més qualitatives, com ara els protocols notariais, als quals farem esment molt sovint. Aquests documents ofereixen, al preu d'un buidatge pacient, un panorama de l'activitat comercial, principalment, una visió de les xarxes i dels actors. Pel que fa als productes, ens donen els que eren més presents en el comerç, els que es compraven a crèdit i que necessitaven, doncs, que se signés un contracte. A partir de les fonts

17. P. POJUJADE, *Une société marchande. Le commerce et ses acteurs dans les Pyrénées modernes (haut Pays de Foix, vers 1550-1700)*, Tolosa, Presses Universitaires du Mirail, 2008, 474; i *Le Voisin et le Migrant. Hommes et circulations dans les Pyrénées modernes (XVIe-XIXe siècle)*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2011, 369.

18. Particularment a *Une vallée frontalière...*; «Les populations frontalières et la guerre dans les villages des Pyrénées centrales et orientales à l'époque moderne», dins *Les villageois face à la guerre (XIVe-XVIIIe siècle)*, Tolosa, Presses Universitaires du Mirail, 2002, 217-242; «Les réseaux marchands pyrénéens et la pratique du commerce en temps de guerre», dins *Les ressources des faibles. Neutralités, sauvegardes, accommodements en temps de guerre (XVIe-XVIIIe siècle)*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2009, 143-161. També hem presentat alguns elements de conjuntura comercial a «¿Aislamiento o integración? Las pequeñas villas pirenaicas en las redes mercantiles del siglo XVII», *Minius* (Universidad de Vigo), 19, 2011, 277-278. Trobarem altres casos d'incidència de la conjuntura politicomilitar en el comerç a Á. ALLOZA APARICIO, *Europa en el mercado español. Mercaderes, represalias y contrabando en el siglo XVII*, Valladolid, Junta de Castilla y León, 2006.

que hem pogut investigar, no pretenem donar una visió exhaustiva del que passava pels Pirineus en un sentit i l'altre, però pensem que en podem donar una idea prou general. Com que les característiques dels productes canviaven molt segons el sentit del comerç, tractarem per separat cadascun dels dos sentits encara que, molt sovint, a causa dels intercanvis de mercaderies o del troc o barata, tot anava molt lligat.

A) ELS PRODUCTES IBÈRICS

Se sol dir que la península Ibèrica fornía els territoris del nord dels Pirineus, una trilogia de productes constituïda per la llana, la sal i l'oli. Els dos primers productes són molt més documentats pels protocols notarials. D'altra banda, els cavalls dits *espanyols* eren un altre objecte de comerç, més específic i conegut a través dels problemes que generaven.

La llana representa més de 40% del valor total dels productes del comerç transpirinenc en els protocols notarials de Tarascó. Un memorial del 1680 sobre el comerç del País de Foix¹⁹ indicava que:

Il n'entre point dans le pays de Foix des laines d'Espagne que du costé de Paillars ce qui n'est pas considérable car la plus grande quantité vient d'Andorre et de la Cerdagne française, les laines de Ségovie et de l'Andalousie viennent par Saragosse.

I una enquesta econòmica de 1716 posava de manifest la importància d'Andorra per a l'entrada de les llanes ibèriques utilitzades a la vila d'Ax.²⁰ Les afirmacions del memorial de 1680 les confirmen els protocols del País de Foix en els quals trobem llanes d'Andorra, Cerdanya i Capcir o de la vall Ferrera. Un cop rentada, en especial a Ax que gaudeix d'aigües calentes naturals, la llana alimentava les fàbriques locals i un corrent comercial cap a petits centres tèxtils llenguadocians pròxims com ara Eissalabra o Limós, i cap a Tolosa. Aquest comerç cap a la ciutat llenguadociana el trobem esmentat en el memorial de l'intendent Lamignon de Basville dels darrers anys del segle XVII on indicava que «le principal commerce de la ville de Toulouse consiste en laine d'Espagne que les marchands font venir, sçavoir : celles de la vallée d'Andorre en Catalogne, par Dax [...]».²¹ Generalment, la llana la venien al País de Foix catalans i andorrans, però, algunes vegades i per unes petites quantitats, uns pagesos locals feien d'intermediaris en nom dels pallaresos. Els mercaders de Tarascó jugaven un paper destacat en aquest negoci. Existien companyies tolosanes que compraven la llana a Andorra

19. Arxiu Departamental de l'Arieja, 1 J 87.

20. M.-C. PONTIER, *Ax, un consulat pyrénéen au XVIIe siècle*, París, Thèse de l'École des Chartes, 1991, segons una enquesta conservada als Arxius Nacionals de França.

21. F. MOREIL, *L'intendance de Languedoc à la fin du XVIIe siècle. Édition critique du mémoire « pour l'instruction du duc de Bourgogne »*, París, CTHS, 1985, 230. Dax és la vila d'Ax, al comtat de Foix.

i Catalunya (potser Aragó?) i la venien a diversos artesans de Foix o de Pàmies. Citem, en aquest cas, per al començament del segle XVII, la societat formada pels mercaders tolosans Pierre Carrière i Guillaume Raymond. Molt sovint, la llana es pagava amb productes manufacturats com, per exemple, cordellats blancs.

A Tolosa, per la vall del Garona, arribava segurament la llana entrada per la Vall d'Aran, comprada pels aranesos al Pallars, a la regió de Balaguer i Castelló de Farfanya en nom dels mercaders de Comenge. Aquests mercaders utilitzaven els aranesos per anar a comprar la llana ja que els habitants d'Aran tenien privilegis comercials i no pagaven els mateixos drets comercials que els súbdits del rei de França. D'aquesta manera, els mercaders obtenien una llana molt més barata aprofitant la situació geopolítica aranesa.

La sal és el segon producte més documentat. El seu comerç transpirinenc és molt antic i es basava sobre privilegis. Al comtat de Foix, per exemple, el 1307, el comte Gastó I es va atribuir el monopoli del tràfic de la sal de Cardona i en va establir dipòsits senyorials a les viles d'Ax, Tarascó i Foix on els habitants de l'alt comtat (el Sabartès) tenien l'obligació de proveir-se. Durant tota l'època moderna, el País de Foix gaudia d'un règim molt favorable on el preu de la sal era tres cops més barat que al Llenguadoc veí, la qual cosa afavoria el contraban cap al Llenguadoc. El País de Saut, al Llenguadoc pirinenc, tenia també privilegis que li va reconèixer la monarquia de França en raó de la seva proximitat amb la Corona d'Aragó: així, els seus habitants podien comprar la sal a Catalunya, cosa que convertí aquest país en zona d'introducció de sal prohibida a la resta del Llenguadoc.

El memorial de 1680 que hem esmentat més amunt valora molt positivament el comerç de la sal de Cardona: «L'on ne saurait se passer du sel de Cardona pour la subsistance des bestiaux du pays», i denuncia, en canvi, la mala qualitat de la sal marítima.²² La sal es comprava per desenes, o fins i tot centenars, de quintars transportats per rècules de mules. Seguia, a la zona que coneixem millor, dues vies paral·leles: Cardona-Cerdanya-Ax, per la vall de Querol i l'Hospitalet, on diversos habitants s'havien precisament especialitzat en el tràfic de la sal; Cardona-Andorra-Canillo-Ax o Tarascó, on hi havia mercaders especialistes de la compravenda de sal;²³ d'aquí, la sal continuava el seu camí cap al nord, fins a Foix i fins a Tolosa. A Andorra, la companyia comercial Areny feia un gran tràfic de sal i l'intercanviava amb peix arribat de Tolosa.²⁴ La sal catalana de Cardona tenia una importància com a «moneda» en el cas de préstecs²⁵ o, molt més sovint, per pagar muls, egües o poltres.

22. Arxiu Departamental de l'Arieja, 1 J 87, respostes 3 i 4.

23. Segons el cadastre cabalista (mena de llibre d'estimes) de 1660 de Tarascó (Arxiu Departamental de l'Arieja, 8 J 43), un tragner i dos mercaders (entre els quals un tal Jean Laforgue Claverie del qual «il est notoire qu'il achète et vend souvent du sel», foli 32) es dedicaven al negoci de la sal; els protocols notarials n'assenyalen d'altres.

24. O. CODINA, «Productes i xarxes. El comerç a Andorra i des d'Andorra en la primera meitat del segle XVII», *Circulation des marchandises...*, 464-465.

25. Per exemple, l'1/12/1641 dos habitants d'Orlí lliuraran 1,5 quintar de sal de Cardona per reemborsar el manlleu que van fer a un mercader d'Ax (Arxiu Departamental de l'Arieja, 5 E 2311,

Després de la introducció de l'impost francès sobre la sal (la gabella) al Rosselló conquistat (1661), la vall de Querol esdevingué un important eix del contraban de la sal de Cardona, la repressió del qual provocà molts embargaments, escaramusses i baralles entre guàrdies de la gabella i contrabandistes, aquests molt sovint sostinguts per la població,²⁶ i també una «guerra de la sal».²⁷

Dels cavalls, Carles Quint i Felip II n'havien prohibit el comerç ja que representava una vertadera hemorràgia que calia aturar. Així, l'entrada en el territori de la monarquia francesa es feia en contraban i, fins i tot, la monarquia hispànica havia mobilitzat la Inquisició per controlar aquest tràfic il·legal.²⁸ Cal dir que, de cada costat de la frontera política, els *mossurs de la frontera*, petits nobles locals, algunes vegades emparentats entre ells, es dedicaven molt sovint a aquest comerç lucratiu. Fins i tot, el 1581, el comte de Foix Enric (el rei Enric III de Navarra)²⁹ va atorgar que la universitat d'Ax recaptés un dret de dos escuts per cada cavall «espanyol» passat per la vila, el que li procurà un ingrés suplementari.

Durant les guerres de Religió, Andorra participà activament en el contraban dels cavalls, activitat en la qual es va distingir un tal Bernat Aimeric, traficant de bestiar de la vila d'Ax, al qual el governador de Castellbò embargà cavalls en els anys 1580.³⁰ També, a través dels protocols notariais de la vila d'Ax, observem, a la segona meitat del segle XVI, les activitats d'un Bernat Aimeric i d'un Jean petit Aimeric que actuen com a venedors de bestiar, sigui cavalls, muls o bous. A mitjan segle XVII, un altre Aimeric, Jean-François, encara estava especialitzat en el comerç de cavalls i muls, que representava el 75% de la seva activitat.³¹ Arribats per Ax, aquests cavalls dits *espanyols* es podien vendre cap al Lenguadoc.³² Els mercaders emigrants que anaven i venien de cada banda de la frontera estaven interessats en aquest tràfic. El 14 de juliol de 1667, Jean Cas, alvernès instal·lat a Catalunya, deixà a casa d'un mercader

Ferriol, Ax, foli 448); altres casos el 20/06/1641 (Arxiu Departamental de l'Arieja, 5 E 2390, Tardieu, Ax, foli 891v^o) i el 24/04/1651 (Arxiu Departamental de l'Arieja, 5 E 2263, Autier, Ax, foli 1333).

26. Vegeu, a tall d'exemple, el cas de març de 1691 descrit, a partir dels documents del Service Historique de l'Armée de Terre, per A. AYATS, *Louis XIV et les Pyrénées catalanes de 1659 à 1681. Frontière politique et frontières militaires*, Canet, El Trabucaire, 2002, 260.

27. Guerra de la Sal i revolta dels Angelets que van tocar el Vallespir entre 1663 i 1675. Vegeu A. AYATS, *Les guerres de Josep de la Trinxeria (1637-1694). La guerre du sel et les autres*, Canet, El Trabucaire, 1997, 435.

28. Sobre això, vegeu P. SÁNCHEZ, «La Inquisición y el control de la frontera pirenaica en el Aragón de la segunda mitad del siglo XVI», *Historia Social* 11, 1991, 3-22.

29. Futur rei de França Enric IV.

30. M. PALAU MARTÍ, *Legítima defensa. El dramàtic afer Vesiat a l'Andorra de 1582*, Andorra la Vella, Editorial Andorra, 1998, 93; i M. PALAU MARTÍ, *Protestantisme i inquisició a Andorra al segle XVII. Problemes de competències i conflictes jurisdiccionals*, Andorra la Vella, Editorial Andorra, 1996, 71.

31. És l'activitat que es desprèn dels protocols notariais d'Ax; aquest 75% correspon, respectivament per als decennis de 1640 i 1650, a un 70% i 34% del valor de la seva activitat global.

32. Per exemple, el 4/2/1573 Bernat Aimeric ven un d'aquests cavalls a un mercader de la vila llenguadociana de Limós (Arxiu Departamental de l'Arieja, 5 E 2305, foli 920 v°, J. Duperier, Ax).

de Tarascó un «cheval espagnol poil noir harnaché d'une albarde» per pagar les mercaderies que acabava de comprar.³³

Aquests, però sobretot els dos primers, són els productes més documentats en les fonts utilitzades. Ara bé, n'hi havia uns altres que no cal negligir, entre els quals l'oli d'oliva. És veritat que no en tenim gaires mencions en els passos que hem investigat amb més atenció, o sigui el País de Foix i la Vall d'Aran. Segons sembla, aquest producte era més barat que els olis provinents de Provença i del Baix Lluenguadoc. Fins i tot, trobem un corrent comercial d'oli de Catalunya fins al Bearn, a la part occidental dels Pirineus. Així, per exemple, a Tarascó, el 5 d'octubre de 1635, un mercader bearnès de capes compra 8 quintars d'oli d'oliva³⁴ o, el 24 de gener de 1657, un altre n'adquireix per valor de 60 lliures.³⁵ Els mercaders emigrants jugaven un paper en la introducció de l'oli dins del regne de França. A la vila d'Ax, l'alvernès Hugot Naudí, instal·lat a Puigcerdà, a més de deure'n ja 5,5 quintars, paga el mul que compra amb 7 quintars d'oli d'oliva més.³⁶

Als sondeigs que Henri Blaquièrre va fer als protocols notariais de Sant Beat, a la frontera de la Vall d'Aran, només va trobar unes poques vendes d'oli a la primera part del segle XVII.³⁷ Això, confirma el que dèiem més amunt, és a dir que l'oli és un producte poc documentat. Però, en un document del 7 de maig de 1631, el qual recorda als taulers de Vilaller i del Pont de Suert els drets pagats pels aranesos, trobem la còpia de quatre albarans datats del 13 al 25 d'abril del mateix any. Aquests papers indiquen que, durant les dues setmanes, van passar per l'Aran 70 arroves d'oli, o sigui, uns 780 litres, d'un valor de 104 lliures i 4 sous catalans. Ben segur que no podem estimar a partir d'una base documental tan estreta el comerç de l'oli de Catalunya cap al Comenge, a través de la Vall d'Aran. Però en podem veure la importància, confirmada pel fet que, el 1636, Francisco Sampere va jurar, com a governador de la Vall, de permetre el comerç d'oli en direcció al regne de França que sigui transportat pels aranesos o per altres súbdits de la monarquia hispànica.³⁸

També podríem esmentar el comerç de mineral de ferro³⁹ i del ferro produït a les fargues andorranes i cerdanes cap al País de Foix.⁴⁰ Olivier Codina estima que, al començament del segle XVII, els mercaders del Sabartès compraven el 40% de la

33. Arxiu Departamental de l'Arieja, 5 E 597, foli 111, R. Rolland, Tarascó, 14/7/1667.

34. Arxiu Departamental de l'Arieja, 5 E 565, foli 146, R. Rolland, Tarascó, 5/10/1635.

35. Arxiu Departamental de l'Arieja, 5 E 660, foli 15 vº, R. Delauriol, Tarascó, 24/1/1657.

36. Arxiu Departamental de l'Arieja, 5 E 10251, Serda, foli 2614, Ax, 2/6/1650.

37. H. BLAQUIÈRE, «Les échanges commerciaux arano-commingeois pendant la première moitié du XVIIe siècle», *Annales du Midi*, 1963, 283-294.

38. Arxiu General d'Aran, Llibre d'Actes del Consell General, Jurament de Francisco Sampere, 23/9/1636.

39. El mineral de la vall de Querol s'utilitzava a les fargues de Merens i l'Hospitalet (per exemple, Arxiu Departamental dels Pirineus Orientals, 5 E 56/407, protocols dels notaris de la Cerdanya, 13/7/1666).

40. En trobem casos en els protocols notariais, per exemple, quan, el 13 de maig de 1649, l'andorrà Miquel Adellach ven 100 càrregues de ferro moll al mercader François Deguilhem (Arxiu Departamental de l'Arieja, 5 E 652, R. Delauriol, foli 67, Tarascó, 13/5/1649).

producció siderúrgica andorrana, la qual, mesclada amb el ferro foixenc, la venien en els mercats llenguadocians sota la denominació de *ferro de Foix*.

B) CAP A CATALUNYA

Se sap prou bé que la península Ibèrica depenia de molts productes vinguts del regne de França. El comerç cap a Catalunya tampoc no el podem quantificar, ja que el coneixem, sobretot, a partir de fonts qualitatives. Una part d'aquest comerç passava per les vies terrestres pirinenques com ara la Vall d'Aran, Andorra o la Cerdanya. A més, les relacions comercials les afavorien els privilegis fiscals i duaners andorrans i aranesos, com també els tractats de lligues i patzeries que unien els territoris fronterers de cada banda de la frontera política.⁴¹ També, és probable que dels tèxtils de tota mena que representaven una part notable dels tràfics cap a Catalunya, siguin les capes de pastors les que coneixem millor de tot aquest sector.

Les capes venien del Bearn, situat a la part occidental dels Pirineus, on els feien fabricar els mercaders de la petita vila de Pontac, al límit amb Bigorra. Això significa que aquesta producció, molt controlada per les autoritats catalanes, recorria tot el Piemont nord-pirinenc fins a arribar al País de Foix o a la regió de Narbona d'on agafaven el camí de Catalunya. Molt poca cosa coneixem de les vendes al detall de capes però sabem que n'hi havia. Coneixem millor les vendes que els mercaders bearnesos feien de centenars de capes als de Tarascó o als de la vila d'Ax, que les tornaven a vendre a l'engròs a mercaders residents a Andorra i Catalunya. Algunes vegades, els mercaders bearnesos venien directament les seves capes a catalans que els podien pagar amb llana. És el cas de Jean Lavie que, per contracte del 25 d'abril de 1647, es compromet a lliurar 100 capes a un habitant de la Tor de Querol el qual les pagaria amb 15 quintars de llana bruta.⁴² En aquells anys, Lavie venia moltes capes a Ax, sigui a catalans, sigui a intermediaris locals com ara Jean de Pretiannes, senyor de Fontfreda, que, per exemple, n'hi comprà 100 el 26 d'abril de 1647.⁴³ El senyor de Fontfreda mateix venia capes a catalans: el 18 juliol del mateix any, en va vendre 100 a Gabriel Gravalosa, de Ripoll.⁴⁴ Tarascó apareix com a centre de redistribució de capes cap a Andorra i Catalunya; entre els actors d'aquest comerç es destaca el notari Vidal Teynier, del qual desconeixem totalment la seva activitat notarial però sí que sabem moltes coses del seu paper comercial.⁴⁵ Segons consta en la documentació, el comerç transfronterer de capes cap a Catalunya baixaria durant la

41. Vegeu P. POJADA, «Realitats frontereres no estatals: les lligues i patzeries», dins Àngel CASALS (coord.), *Les fronteres catalanes i el Tractat dels Pirineus*, Cabrera de Mar, Galerada, 2009, 141-163.

42. Arxiu Departamental de l'Arieja, 5 E 2313, Ferriol, Ax, foli 280, 25/4/1647.

43. Arxiu Departamental de l'Arieja, 5 E 2313, Ferriol, Ax, foli 283 vº, 26/4/1647.

44. Arxiu Departamental de l'Arieja, 5 E 2313, Ferriol, Ax, foli 309, 18/7/1647.

45. De Vidal Teynier (v. 1617-1665) no es conserven protocols notariais; pertanyia a una família mercantil important localment i al País de Foix.

segona meitat del segle XVII la qual cosa, per exemple, s'observa tant al País de Foix com entre Narbona i el Rosselló.⁴⁶

Els animals són uns altres productes importants del tràfic transfronterer i transpirinenc. Alguns, com ara els muls, es destaquen més però hi ha altres animals, com ara els porcs, els bous i els òvids, dels quals sabem ben poca cosa. Dels porcs, Philippe Wolff descriu el camí que recorrien, al final de l'edat mitjana, entre Perigord i Carcí, d'una part, i el comtat de Foix i Catalunya, d'altra part, per Tolosa, on s'escanviaven.⁴⁷ En passaren alguns centenars per Camprodon entre agost de 1636 i agost de 1637, mentre que no n'hi ha evidència, per exemple, a Puigcerdà.⁴⁸ Els protocols notariais són muts sobre això; però com que n'existia un tràfic il·legal, en trobem constància en la documentació judicial. Òscar Jané esmenta un tal Cucó de Llívia, qui, el 1695, en va fer entrar sense pagar els drets de duana.⁴⁹ Un procés de 1701 indica que un «homme qui se disoit de Cerdaigne, habillé à l'espagnole d'un drap minime veste rouge parlant la langue catalane ou espagnole» va venir a comprar porcs a la plana de Pàmies, al nord del País de Foix.⁵⁰ Al final del segle XVIII, encara existia un corrent de porcs del regne de França cap a la Cerdanya, tal com llegim en les respostes cerdanes de l'enquesta de Francisco de Zamora que explicaven que «Los ganados que faltan son los de cerda, pues aunque se crían muchos en el mismo país, pero una gran parte viene de Francia».⁵¹

Coneixem molt millor el comerç dels muls al qual hem dedicat diversos estudis.⁵² El comerç lligat a la cria i a la cria dels muls fou una activitat molt lucrativa que interessava una part de la població dels Pirineus moderns, especialment a les valls centrals i orientals, de les quals podem destacar Aran i Andorra. Això fou possible gràcies a la forta demanda ibèrica que va crear un corrent comercial molt actiu entre Alvèrnia i els Pirineus, primer, i després entre els Pirineus i Catalunya i Aragó. Les terres alverneses es van convertir en zona de naixement i de cria dels muls on anaven a comprar-los, de petits, aranesos, andorrans, catalans, aragonesos. La fira de Rodés (Roerga) de la tercera setmana de Quaresma s'assenyalava per la importància d'aquest tràfic i la presència de nombrosos mercaders vinguts d'«Espaignes, Navarre, Biarn, Biscaye, Gascoigne, Lenguedoc, Provence, des pays de Lyonnais, Limoisin, Perigort, Agennois et Quercy et d'autres pro-

46. G. LARGUIER, «Les échanges franco-catalans à la fin du XVIe et dans la première moitié du XVIIe siècle», *Circulation des marchandises...*, 537; P. POJADE, *Le voisin et le migrant...*, 191-210.

47. P. WOLFF, *Commerces et marchands de Toulouse...*, 199-200.

48. E. SERRA i M. A. SANLEHY, «Comerç transpirinenc a Catalunya segons la documentació de la Generalitat de Catalunya (s. XVI-XVII)», *Circulació de mercaderies...*, 484-485.

49. O. JANÉ CHECA, *La identitat de la frontera pirinenca. Efectes socials i polítics al nord de Catalunya des de la creació de Montlluís (1677-1698)*, Girona, Diputació de Girona, 2008, 70.

50. Arxiu Departamental de l'Arieja, 1 B 27/8, 1701.

51. Resposta 131, dins S. VIGO i X. PUIG, *La Cerdanya de finals del segle XVIII vista per Francisco de Zamora*, Tremp, Garsineu, 1999, 54.

52. P. POJADE, «Le commerce des mules entre la France et l'Espagne à l'époque moderne: l'exemple du Val d'Aran et des Pyrénées centrales», *Annales du Midi* 227, 1999, 311-324; i «La montagne dans un réseau commercial. Les Pyrénées et le commerce des mules à l'époque moderne», *Histoire des Alpes-Storia delle Alpi-Geschichte der Alpen* 12, 2007, 233-245.

vinces». ⁵³ Al final del segle XVII, de les fires de Rodés, «celle de la my caresme l'emporte sur les autres à cause de la vente qui s'y fait de mules et de mulets pour l'Espagne», ⁵⁴ escrivia encara l'intendent de Montalban. Els andorrans anaven a comprar a la fira de Rodés: el 20 de març de 1635 d'aquell any, Guillem Areny confiava, a Tarascó, 500 lliures franceses a un compatriota seu per que anés a Rodés a comprar mules i que les tornés d'aquí un mes. ⁵⁵ Ja veiem com aquesta fira jugava un paper en la xarxa comercial que estudiem.

Mules i muls entraven en un sistema de troc en el qual es podien intercanviar amb llana, sal de Cardona o oli d'oliva. De l'oli, ja hem esmentat el cas d'Hugot Naudí que comprà muls amb oli. Pel que fa a la llana, citem el traginer de Llúvia Joan Anglès, dit *Barrot*, que pagà tres matxos amb llana bruta. ⁵⁶ Pel que fa a la sal de Cardona, era un mitjà de pagament molt utilitzat a la vila d'Aix a mitjans del segle XVII, particularment, per exemple, pel rambler Jean-François Aimeric.

El comerç de peix, congre, bacallà o sardines, formava part d'una llarga xarxa transpirinenca. Tolosa jugava un paper destacat en la redistribució, cap als Pirineus i Catalunya, del peix que hi arribava. Coneixem una mica les rutes que seguia aquest producte des de Bretanya, Anglaterra o Terranova i l'actuació dels transportistes alvernesos que el conduïen dels ports atlàntics fins a la capital llenguadociana. Els mercaders pirinencs venien a Tolosa a comprar-lo i després el feien entrar a Catalunya. A Tarascó i Aix, trobem compradors de peix andorrans i catalans: el 15 de maig de 1647 és un habitant d'Encamp (Andorra) que compra 18 quintars de bacallà a un mercader d'Aix, ⁵⁷ o el 5 d'abril de 1651 és un mercader de Solsona que adquireix a Tarascó el valor de 361 lliures de congre. ⁵⁸ Andorra, una vegada més, era una porta d'entrada a través de la qual, el 1637, el virrei de Catalunya autoritzava vendre al Principat català 300 quintars de congre i sardines salades que els andorrans havien comprat dins del regne de França. ⁵⁹

Finalment, més enllà d'alguns productes privilegiats, cal considerar que els objectes del comerç cap a Catalunya eren molts diversos. Per exemple, hauríem de parlar dels grans que, en el cas de la Vall d'Aran i d'Andorra, totalment dependents dels mercats exteriors, eren imprescindibles per assegurar la supervivència dels habitants. Però, en realitat, és tota una munió de coses més el que trobem: cartes

53. J. BOUSQUET, *Enquête sur les commodités du Rouergue en 1552. Procès avec l'Agenais, le Quercy et le Périgord*, Tolosa, Privat, 1969, 154-155.

54. «Mémoire sur la Généralité de Montauban (1699)», *Revue de Comminges*, 1886: «Les élections de Comminges et de Rivière-Verdun. Le pays de Nébouzan et les Quatre-Vallées à l'époque de leur dépendance de la Généralité de Montauban (1642-1716)».

55. Arxiu Departamental de l'Arieja, 5 E 540, S. Rolland, Tarascon, 20/3/1635.

56. Arxiu Departamental de l'Arieja, 5 E 2311, Ferriol, Aix, folis 313 v° (5/5/1641), 315 i 316 (7/5/1641). Ell mateix va comprar altres muls al gener però pagant amb diner efectiu.

57. Arxiu Departamental de l'Arieja, 5 E 2313, Ferriol, Aix, 15/5/1647.

58. Arxiu Departamental de l'Arieja, 5 E 633, P. Ferrand, Tarascó, 5/4/1651.

59. J. M. VIDAL I GUITART, *Història d'Andorra*, Barcelona, Antalbe, 1984, 77, segons un document de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. A més del peix, el virrei autoritzà que els andorrans venguessin a Catalunya el bestiar comprat al regne de França, és a dir «trescentes bèsties grosses de peu rodó, sis mil moltons i trenta parells de bous».

de jugar, barrets, objectes de couro, coure, plom, formatge, sucre, tabac, espècies, objectes religiosos, pastell per tenyir, pintes, esquelles, mitges, fils i vetes, agulles diverses, ganivets, claus, pales, ganxos, recipients, etc., que els mercaders, sovint emigrants, anaven a buscar a Tolosa i que tornaven a Catalunya.

II. Els actors de la xarxa

La xarxa comercial que estudiem posava en contacte Tolosa, i més enllà les altes terres llemosines i alverneses, amb Catalunya. Com que el nostre treball s'ha interessat més especialment i profundament en l'eix *directe* entre Tolosa i Catalunya que seguia el riu Arieja, li dedicarem la primera part, tot i que sabem que el comerç també era actiu per l'Aran, al qual al·ludirem quan ens sembli útil.⁶⁰

A) L'EIX FOIXENC

Els vincles entre el comtat de Foix i Catalunya són molt antics, siguin polítics i dinàstics, econòmics o d'una altra mena. Tampoc, no cal oblidar que els intercanvis comercials entre Sabartès, Donasà, Andorra i Catalunya, com els de la Vall d'Aran amb Comenge i Coserans, es basaven sobre uns privilegis que els facilitaven. Algunes universitats es beneficiaven dels famosos tractats de *l·ligues i patzeries* i, més generalment, de convenis comercials que, teòricament, els permetien traficar fins i tot en temps de guerra com si fossin temps de pau.

Pel que fa als lligams comercials, el coll del Pimorent, que comunica el Sabartès i la Cerdanya, ja és designat com a *via mercaderia* el 1052. Ni la guerra, ni els bandolers ni la neu impediren que la gent de l'època moderna el creuessin, encara que, algunes vegades, ho dificultaren. Per exemple, l'abril de 1650, cobert de «dix à douze pams de neige» (uns 2 metres o 2 metres i mig de neu), el passaren traginers i gents a peu, entre els quals tres querolanes de 13 a 55 anys que tornaven a casa seva a darrera hora de la tarda.⁶¹ Tanmateix, els cònsols de la vila d'Ax sabien que:

[...] il importe extrêmement pour la liberté du commerce de cette frontière que toute sorte de crimes faits sur les chemins et lieux déserts soient exactement punis afin de donner terreur à toute sorte de mauvaise gent.⁶²

60. Sobre la Vall d'Aran, vegeu H. BLAQUIÈRE, «Les échanges commerciaux arano-commingeois...»; M. COURS-MACH, «Les relations frontalières entre la ville de Seix, en Couserans, et le Val d'Aran, en Espagne, du XVIe au XIXe siècle», *Couserans et Montagne ariégeoise*, Sant Gironç, Fédération Historique Languedoc-Pyrénées-Gascogne, 1976, 63-81; M. À. SANLLEHY, *Comunitats, veïns i arrendataris a la Val d'Aran (s. XVII-XVIII): dels usos comunals a la dependència econòmica*, Tremp, Garsineu, 2007, 2 vol.; P. POJADE, *Une vallée frontalière...*, 151-156.

61. Arxiu de la vila d'Ax a l'Arxiu Departamental de l'Arieja, 220EDT/FF2, justícia consular, 5/4/1651.

62. Arxiu de la vila d'Ax a l'Arxiu Departamental de l'Arieja, 220EDT/FF2, justícia consular, 5/4/1651.

Uns deu anys més tard, els de Tarascó, insistien que, com a conseqüència de la guerra:

[...] la frontière de Catalogne comme la Sardaigne [Cerdanya], l'Andorre et autres pays dont les habitants de la dite. ville tiraient un notable profit par le commerce qu'ils faisaient ensemble sont si fort accablés et ruinés par la même guerre de Catalogne qu'il n'y a rien à faire en eux, les habitants de la dite ville ne pouvant même pas retirer quelques soins qu'ils y apportent le paiement en principal ni en intétêts des sommes qui leur sont dues par les habitants desd. frontières.⁶³

A Ax, com a Tarascó, les autoritats municipals reconeixien, quan escrivien el que acabem d'esmentar, la importància de les relacions a través del coll però també les dificultats patides per culpa de la conjuntura política i militar i de l'actuació de lladres, saltejadors de camins i bandolers.

El que va passar a la fi del segle XVI, en el context de les guerres de Religió del regne de França i de la guerra francoespanyola, són mostres dels problemes que existien entorn de la frontera.⁶⁴ Per exemple, el 1583, 650 homes armats atacaren la vall de Querol; el 1591, gents d'Ax i de Merens entraren a la Cerdanya que, a més, el 1598, l'envaïren 3.000 homes a les ordres de nobles locals. També, com va indicar Xavier Torres, el Sabartès esdevingué un «santuari» per als bandolers catalans, refugiats al voltant d'Ax i dels pobles de Lusenac, Merens o l'Hospitalet.⁶⁵ Podríem observar la mateixa cosa a la Vall d'Aran on no van faltar les incursions militars durant aquell període molt conflictiu. Acontentem-nos de citar l'atac del vescomte de Sant Gironç, Aimeric de Narbona, el qual entrà a la vall el 6 de novembre de 1597 al capdevant de «més de tres mil trescents lluterans», «enemichs de nostra Sancta fe cathòlica», diuen les fonts.⁶⁶

Amb tot, malgrat les dificultats lligades a alguns episodis bèl·lics, la regió de la qual parlem era un eix de pas, circulació i intercanvis entre Tolosa i Catalunya i son molts els indicis i els exemples que ho acrediten. Tornem al cas de l'abril de 1651 que hem esmentat més amunt. Sabem qui va passar pel coll del Pimorent aquell dia perquè fou oberta una enquesta per localitzar l'assassí d'un calderer alvernès trobat mort al coll mateix. En pocs dies, fou detingut un mestre de cases llemosí, acusat, condemnat a mort i executat. Gràcies als testimonis de l'interrogatori també,

63. Arxiu Departamental de l'Arieja, 8 J 43, 1660.

64. Donem una cronologia indicativa dels «conflictes» transfronterers entre 1562 i 1598, on es trobaran més exemples, a *Le voisin et le migrant...*, 79-81.

65. X. TORRES, *Nyerros i Cadells: bàndols i bandolerisme a la Catalunya moderna (1590-1640)*, Barcelona, Reial Acadèmia de les Bones Lletres - Quaderns Crema, 1993, 150-152. De l'actuació dels bandolers i del paper del comtat de Foix, se'n trobarien altres exemples a L. M. POHLE, *Perquè ara –gràcies a Déu- hi ha justícia. Un estudi sobre la delinqüència a Andorra als anys 1600-1640*, Barcelona, PAM, 2008, 347-353.

66. Arxiu de la Corona d'Aragó, Consell d'Aragó, llig. 98, 13/3/1598. Notem, però, que el vescomte de Sant Gironç era, en realitat, catòlic i que els homes que conduïa també ho eren. Però, com que venien del regne de França, se'ls identificava com a *luterans*, o sigui, protestants.

coneixem el recorregut dels dos protagonistes els quals es varen trobar a Puigcerdà abans de continuar per la vall de Querol i passar pel coll. El paleta llemosí tornava de Banyoles, per Ribes de Freser, la qual cosa ensenya que el País de Foix podia ésser una via per anar⁶⁷ a la part oriental de Catalunya i per tornar-ne.

Els protocols notariais assenyalen el pas d'obrers llemosins, particularment de mestres de cases i de serradors, que anaven a treballar a Catalunya seguint un corrent migratori ara prou ben conegut i estudiat. Abans d'insistir en les mobilitats comercials associades a les migracions cap a Catalunya, podem acabar dient uns mots sobre la perceptible influència *cultural* que alguns d'aquests emigrants van rebre a Catalunya o del contacte amb Catalunya. Així, trobem emigrants, del País de Foix, de Tolosa, de l'Alvèrnia mateixa, que signaven «a la catalana», que catalanitzaven llurs noms o n'utilitzaven formes catalanes, fins i tot usaven maneres catalanes d'escriure. A tall d'exemples, citem un tal Jean Pouch que signa *Jean Puig*, Peyrot Grèze, que ho fa sota la forma *Perot Gresa* o el cas de Bertrand Rivière, que ho fa com a *Bertrand Ribera*⁶⁸ en el casament de la seva filla a la seva parròquia alvernesa de Sant Martin de Cantalés. Això significa, potser, que aquests emigrants occitans van aprendre a signar –i a escriure?– al país on vivien. Més enllà, això planteja la qüestió del transferiment de pràctiques culturals d'una zona a una altra i el paper que podien jugar els emigrants en aquest procés.

B) ELS MERCADERS ALVERNESOS I LLEMOSINS, ACTORS DE LA XARXA

A la fi del segle XVII, l'intendent d'Alvèrnia explicava en un memorial el que representaven les migracions cap a la península Ibèrica per als habitants de la província:

Le surplus de l'industrie des habitans concistent au grand nombre des habitans qui en sort pour aller travailler en Espagne [...] des montagnes d'Auvergne du costé d'Aurillac, Mauriac, Sainct Flour, ils allaient tous les ans en Espagne 5 000 ou 6 000 travailleurs qui rapportent dans le pays par estimation sept ou huict cent mil livres [...].⁶⁹

67. Un testimoni explica que el paleta havia arribat a Catalunya pel mateix camí. Tenim un altre exemple del 1625: un altre mestre de cases llemosí instal·lat a Tortellà, prop de Besalú, regla l'herència dels seus pares amb un germà seu a Tarascó; aquest fet indica que passava per la vall de l'Arieja i el Pimorent per anar cap a la Garrotxa (Arxiu Departamental de l'Arieja, 5 E 530, foli 225, S. Rolland, Tarascó, 27/12/1625).

68. Les formes dels noms i cognoms donades en francès són les que apareixen en els protocols redactats en francès (única llengua de l'escrit oficial dins del regne de França des del 1539), però és evident que amaguen les formes originals occitanes. El nom *Peyrot* que duu *Gresa* n'és un indicatiu ja que es tracta, sota una vestidura francesa, de l'occità *Peiròt*, diminutiu de *Pèire*. D'alguna manera, podríem dir que aquests emigrants retrobaven una identitat quan escrivien llurs noms a la catalana.

69. *Mémoire sur l'état de la Généralité de Riom en 1697 dressé pour l'instruction du duc de Bourgogne par l'intendant Lefèvre d'Ormesson*, publicat per A. POITRINEAU, Clarmont d'Alvèrnia, Institut d'Études du Massif Central, 1967, 175-176.

Ja hem parlat d'algunes de les especialitats d'aquests emigrants que podien ser serradors, mestres de cases o calderers. Situada entre l'artesania i el comerç, la caldereria era una especialitat dels alvernesos molt bé documentada que es dirigeix cap a Catalunya, i de la qual en tenim informació des de mitjan segle xv.⁷⁰ Els sondeigs que vam realitzar a les parròquies d'origen dels alvernesos i llemosins trobats en la xarxa comercial transpirenca indiquen l'orientació catalana de les migracions. Globalment, un 40% dels emigrants anaven cap a Catalunya.⁷¹

Segons el recompte dels immigrants provinents del regne de França presents a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona entre el 1566 i el 1637, i les llistes dels «francesos» comptats a la costa catalana el 1637 –bases de la investigació de Jordi Nadal i Emili Giralt–, serien molt pocs els que venien de les diòcesis de Tula i Sant Flor, és a dir, del Baix Llesos i de l'Alta Alvèrnia dels quals parlem. Així, segons les fonts, podem considerar que tan sols un 3% o un 4% dels súbdits del rei de França presents a Catalunya en aquella època arribaven de les dues esmentades diòcesis, mentre que els que venien de les diòcesis pirinenques i prepirenques més pròximes representaven entre el 36% i el 53%.⁷² Però els que venien de les altes terres d'Alvèrnia i Llesos tenien una *identitat* professional prou marcada. De manera global, més del 57% dels emigrants a Catalunya tenien una activitat agrícola o ramadera. Els pirinencs i prepirenencs superaven de bon tros aquesta mitjana i arribaven fins i tot a un 70% mentre que els agricultors i ramaders alvernesos i llemosins comportaven menys del 10%. Llurs especialitats primeres eren els sectors del treball de la fusta i la construcció (els famosos serradors i mestres de cases que hem esmentat) que representen un terç. Però, després hem de notar un altre àmbit en el qual també es distingien: el del comerç. En efecte, si el comerç només tocava l'1,20% dels «francesos» comptats el 1637 –amb una quasi absència dels pirinencs i prepirenencs (0,16%)– uns 14% dels baixllesosins i altalvernesos exercien una activitat comercial a Catalunya. Són aquests els que feien viure i fins i tot existir les xarxes transfrontereres que estudiem. Podem parlar, en certa manera, d'una especialitat regional.

Les petites viles de la muntanya foixenca, Ax i Tarascó, eren uns centres pròxims a la frontera on venien a abastar-se els mercaders emigrants instal·lats a Andorra (Sant Julià de Lòria) i a la Catalunya pirinenca (Puigcerdà, la Seu d'Urgell). A Tarascó, per exemple, el mercader Pierre Bourrel, dit *Jovenel*, actiu entre 1650 i 1689, tenia una forta orientació comercial transpirenca. Durant gairebé quaranta anys, el 30% del comerç transfronterer enregistrat en els protocols notariais taras-

70. J. NADAL i E. GIRALT (*Immigració i redreç demogràfic. Els francesos a la Catalunya dels segles XVI i XVII*, Vic, EUMO, 2000, 166, a partir de les investigacions d'Antoine THOMAS, «Émigrants auvergnats en Espagne sous Charles VII (1449)», *Homenaje a Menéndez Pidal*, t. 3, Madrid, Hermandado, 1925, 89-92).

71. Rosselló i Conflent en rebien la major part (un 27% del total). Els altres se n'anaven sobretot cap a Guiana o Guiana (~30%) i Gascunya (~20%). Hi havia algunes diferències de destinacions notables entre les diverses parròquies (per exemple, els emigrants de Santa Eulàlia, a l'Alta Alvèrnia, anaven en un 93% cap a Catalunya).

72. 36% a l'Hospital barceloní, 53% segons les llistes del 1637.

conesos passà per les seves mans. Si mirem amb qui negociaven Bourrel-Jovenel o Raymond Seré, un altre mercader important de la vila, ens adonem que ho feien, precisament, amb tots aquests mercaders alvernesos i llemosins. Citem-ne alguns, com ara el pare i els fills Lavernhe, que apareixen molt sovint en la documentació consultada al País de Foix, a Tolosa i fins i tot en la correspondència del negociant Pere Fizes, a Barcelona.⁷³ A Seré, el 12 d'octubre de 1665, els alvernesos Antoine Lavernhe i Pierre Cas, el seu associat, compraren per més de 5.000 lliures franceses de mercaderies, una suma important.⁷⁴ Tarascó jugava el paper de centre d'abastament a l'engròs per a aquests mercaders que hi venien a comprar a crèdit, en gran part a les dues fires de Sant Martí, la de primavera i la de tardor.⁷⁵ Així, entre el 1663 i el 1686, el 53% del que va vendre Bourrel-Jovenel als llemosins i alvernesos ho fou durant una d'aquestes fires, que duraven uns quants dies segons els privilegis que les regien.

Des de Barcelona, la correspondència de Fizes, que hem esmentat més amunt, indica la importància d'aquestes fires a les quals al·ludeixen els tolosans Gras en la carta que van escriure a un cosí i associat de Fizes el 9 d'octubre de 1675. A més, en una carta que Bourrel-Jovenel adreça a Pere Fizes, el 6 de març de 1675, veiem alguns dels mecanismes de la xarxa que unia el País de Foix i Catalunya i el paper que hi tenien els emigrants. Aquesta lletra esmenta «le sieur Caldamaison dit Séraphin, marchand de Puisarda» com a intermediari de la xarxa. D'un Bertrand Caldamaison, dit *Séraphin*, en tenim constància en la nostra documentació entre el 1655 i el 1665. El de 1675, podria ésser el mateix o un fill seu. El nostre Caldamaison, dit *Séraphin*, no solament el trobem al País de Foix, d'on sabem que està instal·lat a Puigcerdà, sinó que, també, Eva Serra i Maria Àngels Sanllehy el designen com un dels mercaders més actius de la taula de Puigcerdà l'any 1663.⁷⁶ Així, entre el 15 de juliol i el 31 de desembre d'aquell any, hauria passat deu vegades, la major part carregat de teixits. També, serveix de procurador als germans Auger, importants mercaders-calderers de Tolosa, que l'escolliren perquè anés a recuperar les 150 lliures franceses que li devien els hereus d'un calderer alvernès que residia a Puigcerdà.⁷⁷ Veiem, doncs, que és tota una xarxa de confiança que funcionava en la qual els emigrants hi tenien el seu lloc.⁷⁸

73. Correspondència de Pere Fizes a l'Arxiu Històric de Terrassa, fons Fizes.

74. Arxiu Departamental de l'Arieja, 5 E 658, R. Delauriol, Tarascó, 12/10/1655.

75. Sobre la importància de les fires de Tarascó, vegeu les anotacions contingudes en els processos andorrans estudiats per L. M. POHLE, *Perquè ara...*, per exemple, 347 i 508.

76. E. SERRA i M. À. SANLLEHY, «Comerç transpirinenc a Catalunya...», 503.

77. Arxiu Departamental de l'Arieja, 5 E 661, foli 208 vº, R. Delauriol, Tarascó, 11/05/1662.

78. La confiança és un tema important per entendre les xarxes, el seu funcionament i la seva perennitat. Particularment, hauríem d'interrogar-nos sobre la construcció d'aquesta confiança de la qual gaudien alguns marxants emigrants per part dels sedentaris als quals podien, algunes vegades, anar a representar. Sobre aquest tema, vam publicar «Les relations contractuelles dans les réseaux de marchands migrants vers la Catalogne au XVIIe siècle», *Le commerce atlantique franco-espagnol. Acteurs, négoces et ports (XVe-XVIIIe siècle)*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2008, 147-159.

La família Lavernhe ofereix un exemple molt interessant de migracions comercials. Seguim les etapes de la seva migració a Catalunya des de la parròquia de Sant Santin, a la diòcesi de Sant Flor, on tenien llur casa, fins a Lleida on un d'ells tenia una botiga de tela quan hi va morir l'any 1715. L'arribada i la instal·lació a Lleida són el resultat d'un procés començat molt abans. Jacques Lavernhe, que morí a Lleida el 1715, era el nét d'Antoine, que tenia botiga a Sant Julià de Lòria. Jacques, ell mateix, hauria estat al cap de la botiga que la companyia andorrana Areny acabava d'obrir a Tàrraga el 1686.⁷⁹ Els Lavernhe, que jugaven un paper destacat en la xarxa que estudiem, semblaven molt vinculats a Andorra, de manera que Pere Fizes, en la seva correspondència amb els Gras de Tolosa, evoca la «via andorrana» quan al·ludeix als Lavernhe.⁸⁰ Com que tenien botigues de teles i com que un fragment de document on un Lavernhe va apuntar el que s'havia de comprar entre Tolosa i Tarascó⁸¹ parla de teixits, podem pensar que els Lavernhe eren una anella de la cadena d'introduccions dels tèxtils a Catalunya. Però, en el mateix document, veiem que els interessaven més coses, com ara la llana, la sal de Cardona o el peix, és a dir, un dels principals productes del comerç transpirinenc. A més, aquest fragment documental esmenta un tal «monsieur Jubenel», o sigui, Pierre Bourrel-Jovenel, de Tarascó, del qual ja hem parlat; això confirma el paper d'aquest eix comercial, potser vertebrador, de les relacions amb Tolosa. A partir d'uns quants individus, podem observar les nombroses connexions i interconnexions en la xarxa transfronterera que unia les altes terres d'Alvèrnia i Llemosí, Tolosa, el País de Foix i Catalunya.

C) AL CENTRE DE LA XARXA: TOLOSA

Al segle XVII, Tolosa de Llenguadoc, precisament, apareix com a centre d'abastament dels mercaders pirinencs i dels emigrants instal·lats a Andorra, Catalunya i fins i tot Aragó. Les petites viles de les quals hem parlat abans, Ax o Tarascó, per exemple, feien d'intermediaris dels mercaders tolosans. Notem també, que els tolosans que hem pogut estudiar i que eren en relacions comercials amb els emigrants que anaven cap a Catalunya tenien relacions econòmiques amb els mercaders del País de Foix, de les petites viles del Llenguadoc pirinenc, de la Fenolleda o del Conflent, entre d'altres. Múltiples eren les xarxes comercials que passaven per Tolosa i s'hi creuaven; la capital llenguadociana feia de *plataforma* comercial on diferents corrents convergien. Tolosa, sobre la qual s'haurien de fer moltes investigacions, jugava un paper destacat en el comerç terrestre entre Lió i la península Ibèrica, entre el Llemosí i l'Alvèrnia i la mateixa península, cap a Baiona i Bordeus, etc. Pel que fa a

79. O. CODINA, *De fer et de laine...*, 286.

80. Per exemple, menció de «la voye d'Andorre» (carta de Gras, Tolosa, 9/10/1675) o «la voye du seigneur Lauvergne de Saint Jullia» (carta de Gras, Tolosa, 16/10/1675). Per aquesta «via andorrana», passaven els objectes que s'intercanviaven (mapes, joies, regals, etc.), els productes comercials i, potser, la correspondència.

81. Arxiu privat de la família Traissac, Malbert, agost del 1677.

l'eix que estudiem, podríem citar alguns negociants tolosans del segle XVII, com ara els Amieux, els associats Ponsan i Olivier o els germans Gras, sobre els quals ens basarem més en raó de les informacions que hem recollit sobre ells i llurs activitats.

El 1650, Jean i Antoine Gras van començar llur negoci en companyia d'Esprit Crouset i després del fill d'aquest, Martin Crouset, fins al 5 de febrer de 1667, quan van voler treballar tots dos sols. El 30 de gener de 1690 posen fi a llur societat i expliquen que volen viure en la noblesa de llur condició.⁸² Els Gras van tenir un paper en el poder municipal i en l'administració del món del comerç a Tolosa com a *capítols* (magistrats municipals) i com a jutges i priors (president) de la Borsa dels mercaders de la vila. Van utilitzar llur posició dins del poder per lluitar contra els mercaders *marranos* instal·lats a Tolosa, obtenir llur condemnaió i llur execució *in absentia* (en contumàcia) a l'agost del 1685.⁸³

Els germans Gras apareixen especialitzats en l'abastament de productes destinats als mercats ibèrics.⁸⁴ Malauradament, com és general en tals casos, les mercaderies que venien a comprar-los els mercaders emigrants instal·lats a Catalunya no són descrites en els actes de crèdits. Però el que sabem d'aquest comerç indica –almenys en part– que els Gras venien tèxtils⁸⁵ i segurament tota una munió d'altres coses. Quan, el 10 d'octubre del 1680, l'alvernès Antoine Sales, mercader de Cervera, compra als Gras mercaderies per més de 1.250 lliures franceses,⁸⁶ no sabem absolutament res del que s'amaga darrere aquesta compra. Però, alguns dies després, el 19 d'octubre, quan Sales passa per la taula de la Seu d'Urgell hi declara quaranta-tres productes diferents, entre els quals molts tèxtils: *renissos*, *pergals* de Lió, tela de Cambrai, mitges de París per a dones, però també plomes d'Irlanda per escriure, agulles de cap, miralls d'Alemanya, rellotges de llautó, ulleres.⁸⁷ També, a Tolosa, aquests mercaders anaven a comprar espècies.⁸⁸

82. Arxiu Departamental de l'Alta Garona, 3 E 7304, foli 171, S. Soum, dissolució de la societat dels germans Gras, 30/1/1690.

83. J. BLAMONT, *Le lion et le moucheiron. Histoire des marranes de Toulouse*, París, Odile Jacob, 2000, 340-352. Els *marranos* representaven una concurrència pels altres mercaders, cosa que explica que foren objecte d'atacs.

84. La major part cap a Catalunya però la documentació, de manera indirecta, també esmenta el mercat aragonès.

85. Del comerç tèxtil de Tolosa cap a les terres catalanes, en tenim mostres a diferents estudis com, ara, els de F. BRUMONT, «La géographie du commerce des draps à Toulouse au milieu du XVIe siècle», *Annales du Midi* 26, 2001, 505-507 (exemple del mercader Arnaud Delavigne); S.-J. ROVIRA I GÓMEZ, «Els marxants occitans de Reus (1607-1620)», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 1998, 186 (alvernesos instal·lats a Reus anaven a comprar teixits a la botiga d'Antoine Castagner); o O. CODINA, *De fer et de laine...*, amb la companyia andorrana Areny. Un índex més de la importància dels teixits el trobem a L. M. POHLE, *Perquè ara...*, 508, en un procés del 1607 que posa a l'escenari «uns marxants d'Auverni que aportaven teles».

86. Arxiu Departamental de l'Alta Garona, 3 E 4484, foli 93, Jacquet, 10/10/1680.

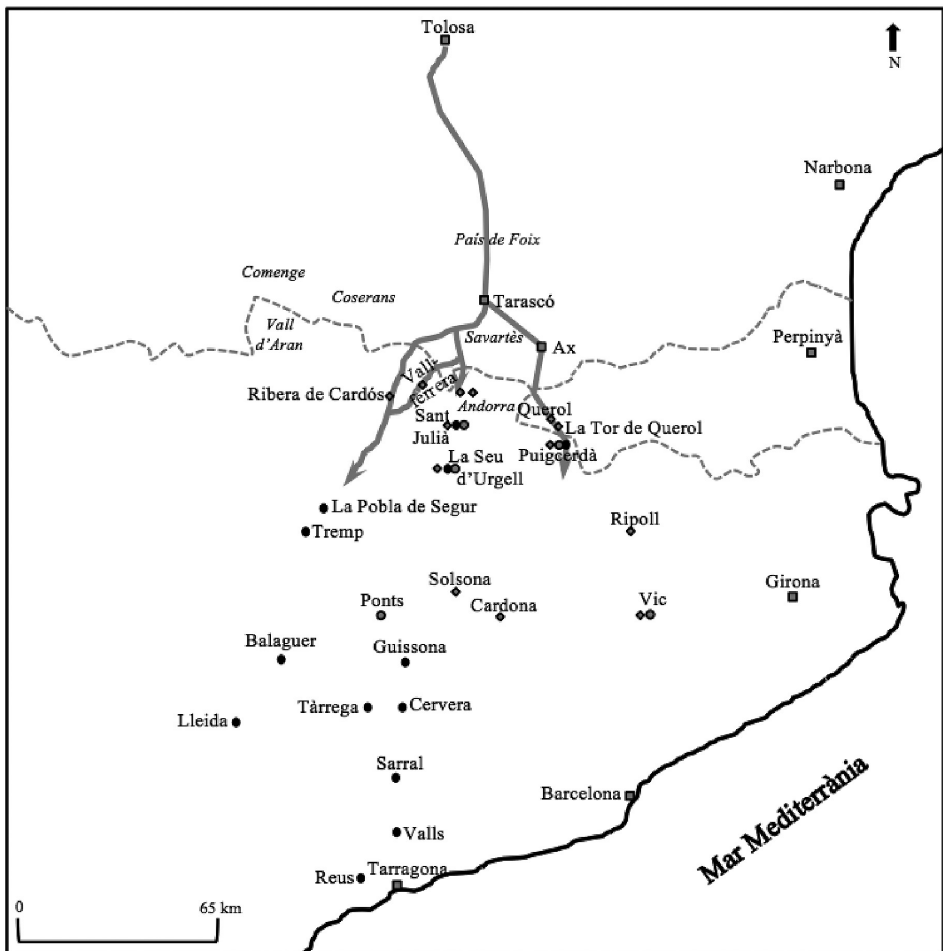
87. E. SERRA i M. A. SANLLEHY, «Comerç transpirinenc a Catalunya...», 503, segons Arxiu de la Corona d'Aragó.

88. Tenim el cas de Jean Delerm que, el 23 de desembre de 1651, tornava de Tolosa a Puigcerdà amb dues lliures de pebre, dues lliures de clavell d'espècia a més de peces de veta, ganxos i agulles de cap (Arxiu Departamental de l'Arieja, 5 E 655, foli 6, R. Delauriol, 15/01/1652).

Els mercaders que venien a aprovisionar-se a la botiga dels Gras procedien de la mateixa zona migratòria de l'Alvèrnia i el Llemosí que els mercaders que trobem al País de Foix, és a dir, de l'alta Alvèrnia i del baix Llemosí. Molt escassament, hi trobem també algun delfinès, com un tal Guillaume Miquel, negociant a Lleida el 1676. La família dels Lavernhe, pare i fills, esmentada més amunt hi jugava un paper destacadíssim. Si mirem els pobles catalans on s'havien instal·lat els emigrants trobats a Tolosa, ens adonem que se situaven tots a la Catalunya occidental (vegeu el mapa 1). Formaven una cadena bastant contínua entre la Conca de Tremp i el

MAPA 1

Llocs d'instal·lació de les botigues dels mercaders emigrants trobats a la botiga dels germans Gras, a Tolosa i al País de Foix (s. XVII)

- Llocs d'instal·lació de botigues de mercaders emigrants trobats a Tolosa
- Llocs d'instal·lació de botigues de mercaders emigrants trobats al País de Foix
- ◆ Llocs d'on provenen mercaders catalans i andorrans trobats al País de Foix

Camp de Tarragona amb una branca cap a Lleida. El triangle Cervera-Guissona-Tàrraga, a la cruïlla dels eixos Pirineus-Mediterrani i Barcelona-Lleida, ocupava un lloc destacat en la xarxa. Els mercaders emigrants trobats al País de Foix tenien una implantació una mica més oriental i pirinenca limitada al sud per la línia Ponts-Vic.⁸⁹ Dit això, és possible que una gran part dels mercaders trobats a Tolosa també hagin passat per la vall de l'Arieja i per Tarascó i que, alguns d'ells, hagin resseguit la vall del Vicdessòs per arribar a Andorra pel port del Rat, per exemple, i la vall Ferrera d'on, passant per Tírvia, Llavorsí i Sort, arribessin a la Conca de Tremp. A la vall Ferrera i a Ribera de Cardós, hi tenien botigues mercaders originaris del Coserans que s'abastaven a Tarascó.

Com que els germans Gras eren en contacte epistolar amb Pere Fizes, a Barcelona, i com que retrobem els mateixos actors comercials a Tolosa i en la correspondència de Fizes, l'eix Tolosa-Barcelona també existia, encara que, de Tolosa estant, no aparegui gaire en relació amb l'eix occidental de Catalunya. Els Fizes, ells mateixos, havien començat com a mercaders emigrants en aquesta xarxa occidental. Així, la primera menció que vàrem trobar a Tolosa és del 1627 quan un tal Pierre Fizes, mercader de *Puylaroque*, al Carcí,⁹⁰ resident a Lleida, compra a la botiga de Brugières.⁹¹ Alguns decennis més tard, quan els Fizes s'han implantat a Barcelona, continuaven tenint contactes (epistolars i professionals) amb els mercaders Brugières, a Tolosa, amb els quals la companyia andorrana Areny també hi negociava.⁹² Tot això dóna una impressió, sinó d'estabilitat, almenys de persistència de les xarxes i de llur importància.

De l'Alvèrnia i el Llemosí fins a Catalunya, una xarxa comercial i un espai transfronterers s'han dibuixat a poc a poc, al llarg d'aquestes pàgines. Hi hem vist alguns dels productes, camins, llocs i actors en activitat. El que ens sembla més rellevant és que les altes terres llemosines i alverneses proveïen la Catalunya pirinenca i occidental per mercaders que hi tenien unes botigues i que es movien entre el nord i el sud, creuant continuadament la frontera política. En el curs de l'eix, i a Tolosa sobretot, però també a les petites viles pirinenques del País de Foix, els emigrants venien a abastar-se com si aquests llocs fessin de centres de proveïments per a una part de Catalunya, la part occidental i pirinenca. La documentació encara pendent d'estudiar, tant a Tolosa com a Catalunya, hauria d'ensenyar-nos de manera més precisa i completa la geografia de la instal·lació dels mercaders emigrants, l'espai de llurs mobilitats i la plasticitat de les xarxes que teixien, les relacions que tenien amb els mercaders tolosans, el paper que, per a Tolosa, representava el comerç transpirinenc, com s'integraven o no els emigrants en les viles catalanes on tenien llurs botigues, quines conseqüències tingueren les guerres del segle XVII i quina evolució conegué aquesta xarxa quan la frontera es feu més lineal, més rígida i, doncs, més present.

89. Les tres viles més representades són Sant Julià (Andorra), la Seu d'Urgell i Puigcerdà.

90. *Puylaroque* (Puèglaròca) és a uns 90 km al nord de Tolosa.

91. Arxiu Departamental de l'Alta Garona, llibre particular dels mercaders Brugières de Tolosa, 3 E 12006, foli 240, 17/2/1627.

92. O. CODINA, *De fer et de laine...*, 219-220.